

005-дарс. Махраж ва сифат

20:08 / 18.04.2017 19382

Бешинчи дарс

Режа:

1. Махраж ва сифат
2. Махражлар сурати
3. Умумий махражлар
4. Араб нутқ товушларининг махражлари

Таянч сўзлар ва атамалар

Махраж	Сифат	Лаклук	Ҳалқум
Тил орқаси	Тил ўртаси	Тил олди	Товуш пайчалар
Юмшоқ танглай	Қаттиқ танглай	Танглай олди	Нутқ аъзолари

Махраж ва сифат

«Махраж» – чиқиши жойи дегани бўлиб, қироат илмида нутқ товушининг чиқиши жойини, пайдо бўлиш ўрнини англаради. Масалан, «бâ»нинг махражи икки лаб, дейилса, унинг икки лабдан талаффуз этилиши тушунилади.

«Сифат» деб одатда нарсанинг ҳолати, ҳайъатини айтилади. Қироат илми истилоҳида нутқ товушининг талаффуз меъёрини, махражда пайдо бўлиш усулинини «сифат» деб юритилади. Мисол учун, «бâ» жарангли, портловчи

товуш дейилгандага «жарангли», «портловчи» сўзлари унинг сифатини билдиради.

Нутқ товушларини тўғри талаффуз қила олиш учун, албатта, уларнинг маҳраж ва сифатларини яхши билмоқ керак. Хусусан, ўзга тилда тўғри сўзлашиб малакасини ҳосил қилмоқчи бўлган киши, аввалло ўша тилдаги нутқ товушларининг таркибини, пайдо бўлиш ўрнини талаффуз меъёрларини ўзлаштириши даркор. Ана шундагина у ўша тилда тўғри, адабий сўзлаша олиши мумкин. Қуръони каримни тўғри тиловат қилиш учун ҳам араб нутқ товушларининг таркибини, аниқроғи, араб фонетикасини пухта ўрганиш лозим.

Кўпчилик кишилар Қуръони каримни чиройли ўқиш учун биринчи бўлиб оҳангга эътибор берадилар. Тўғри, Қуръонни гўзал оҳангда ўқшига ҳаракат қилиш керак. Лекин ҳар бир нарсанинг ўз ўрни бор. Қуръонни чиройли ўқиш учун аввало талаффузни ростлаш даркор.

Шу боис, Қуръон ўқиши ўрганувчилар учун мўлжаланган ушбу қўлланмада араб тилидаги нутқ товушларининг маҳражларини ва, қисқача бўлса-да, сифатларини баён қилдик. Айни вақтда унинг талаффузида кўпчиликда бўлиши мумкин бўлган хатоларнинг асосийларини эслатиб ўтдик. Тоинки ўрганувчи улардан сақлансин ва товушларни тўғри талаффуз этишни осонроқ ўзлаштиурсин.

Араб тилидаги нутқ товушларининг аксари айrim жиҳатлардан фарқли равишда бизнинг тилимизда ҳам бор. Бу фарқ аввало маҳражда бўлиб, бизда оғизда пайдо бўлувчи товушларнинг баъзилари араб тилида ҳалқум-бўғизда, айримлари нисбатан чуқурроқ, ичкарироқдан ёхуд олдироқдан ҳосил бўлади. Ўзбек тилида эса, деярли ҳалқум товуши йўқ.

Шунингдек, уларнинг ораларида пайдо бўлиш усулига кўра ҳам тафовут мавжуд. Бу тафовут, асосан, уларнинг биздаги нутқ товушларига нисбатан куч билан айтилиши, яъни жарангли товушлар ўта жарангли бўлиб, ҳеч қачон жаранглизлашмаслиги, шовқинлilar янада кучли шовқин билан айтилиши, сирғалувчиларда нутқ аъзолари янада жипслашиши, портловчилар қаттиқроқ портлаш билан ҳосил бўлишидадир. Шу боис араб товушлари умуман олганда ўзбек тилидаги нутқ товушларидан кўра қаттиқ, кучли ва тўлароқ талаффуз этилади. Демак, бу икки тилда муштарак бўлган товушлар бир-бирларидан маҳражда ҳам, сифатда ҳам фарқли бўлишлари мумкин экан.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, араб товушлари ҳақида биз берган таълимотлар араб тилини ўргатувчи бошқа қўлланмаларда келтирилган маълумотлардан айрим ўринларда фарқ қилиши мумкин. Чунки биз бу ўринда ҳозирда араблар нутқ этаётган товушларни эмас, балки Қуръони карим нозил қилинган фасиҳ ва равshan бўлган араб товушларини ўрганмоқдамиз.

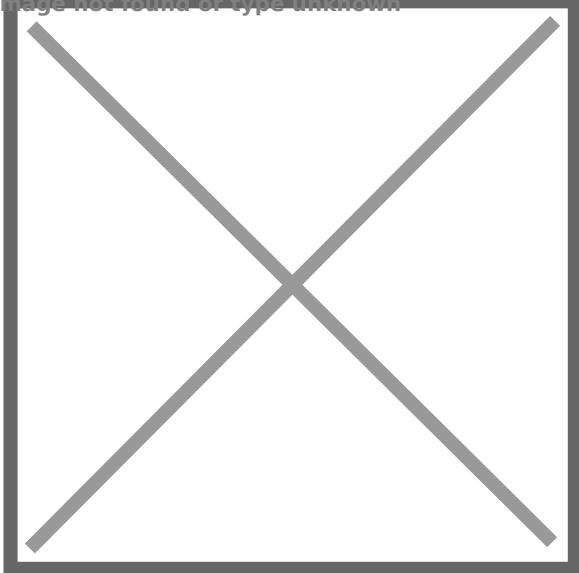
Махражлар сурати

Араб тилидаги нутқ товушларининг махраж ва талаффузларини ўрганишга киришишдан олдин, махажларнинг номларини аниқлаб, улар билан яқиндан танишиб олишимиз лозим. Бунинг учун аввало нутқ товушларининг талаффузларида бевосита иштирок этадиган нутқ аъзолари ҳақида керакли даражада тасаввурга эга бўлишимиз керак. Биз уларни шартли равишда умумий махражлар, деб атадик.

Қуйида мазкур нутқ аъзолари учун умумий сурат берилган. Унда ҳар бир аъзо ўзига хос рангга эга. Аъзо, бошқача қилиб айтганда, ҳар бир умумий махраж номи унинг ёнига ёзилган. Сиз уларни яхшилаб англаб, ёдда сақлаб қолинг.

Умумий махражлар

Image not found or type unknown

Араб товушларининг маҳражлари

Юқоридаги нутқ аъзолари араб нутқ товушларининг ҳосил бўлиш ўринларига кўра турли минтақаларга бўлинади ва уларнинг ҳар бири алоҳида жузъий, хусусий маҳраж ҳисобланади. Маҳражларни одатга мувофиқ ҳаво оқимининг йўналишига кўра, яъни олдин халқумни, кейин танглай, тил ва тишларни ўрганмиз.

Image not found or type unknown

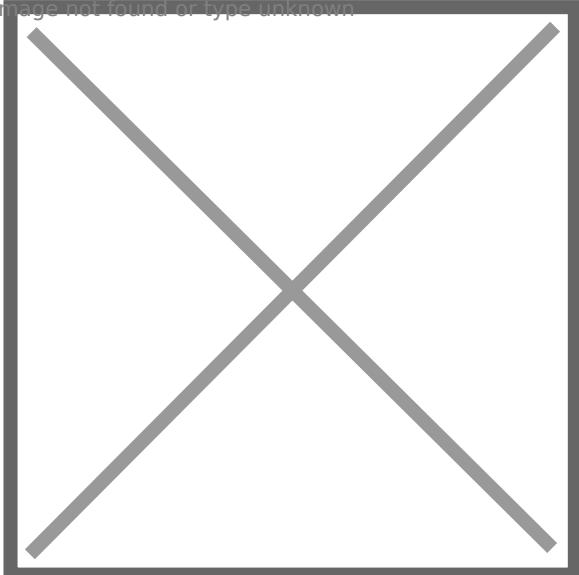

Image not found or type unknown

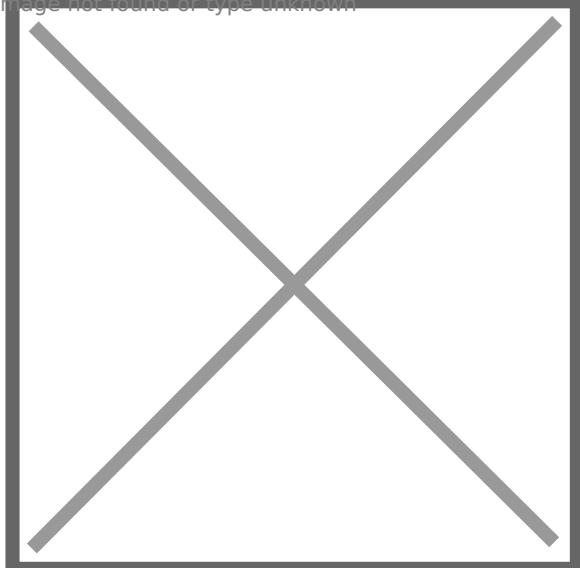
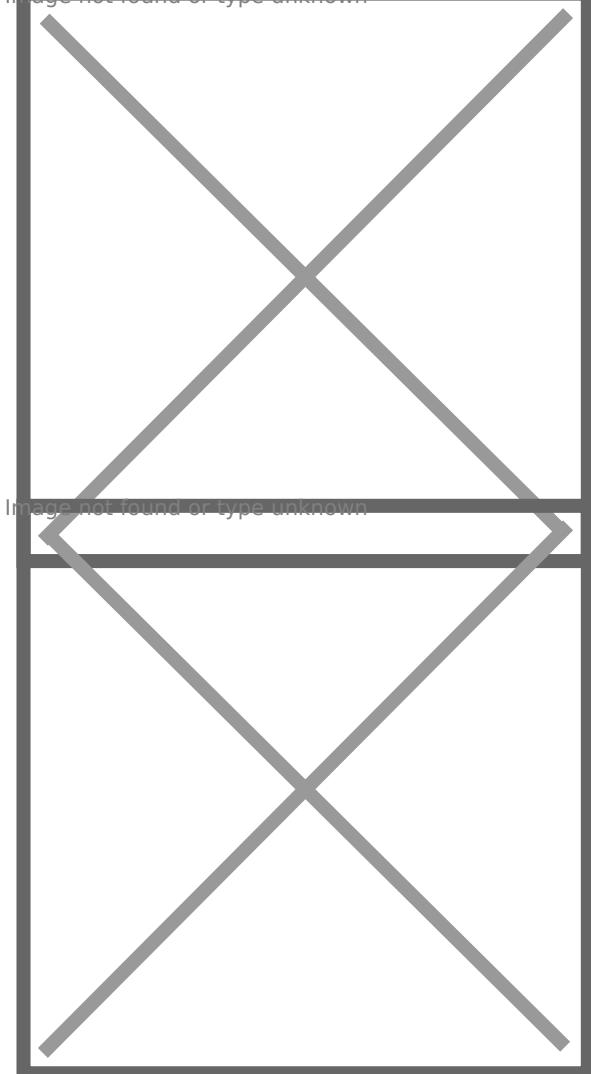

Image not found or type unknown

8-топшириқ:

1. Махраж ва сифат ҳақида тушунчангизни баён қилиб беринг!
 2. Тишларнинг номларини айтиб беринг!
 3. Қўйидаги саволларга жавоб беринг:
 - араб нутқ товушлари билан ўзбек нутқ товушлари орасида муштараклик борми? Агар бўлса, қайси жиҳатларда?
 - умумий махражлар деб эътибор қилинган нутқ аъзолари нечта ва улар қайсилар?
 - ҳалқум нечага бўлинади?
 - ҳалқум боши билан товуш пайчалари бир нарсами ёки бошқа-бошқами?
 - ҳалқум ўртасидаги тил негизида жойлашган тилча нима деб аталади?
 - тил нечага бўлинади?
 - тил орқасида нечта жузъий махраж бор?
 - тил олдида нечта жузъий махраж бор?
 - тилнинг ён қирғоғи деганда нимани тушундингиз?
- тил олди билан тил уч юзаси орасини фарқладингизми?
- тилнинг олди қирғоғи билан тил уни орасида қандай фарқ бор?
 - танглай нечага бўлинади?
 - Милкнинг тепаси нима деб номланади?
- Озиқ тишлар нечта ва улар неча тур бўлади?

Танбеҳ:

- Ҳар бир ҳарф машқига киришишдан олдин ўша ҳарф товушининг махражини суратдан кўриб англаб олинг. Нутқ аъзоларининг ҳолатига жиддий эътибор беришни унутманг. Шунингдек, сурат ёнидаги баёнотларни ҳам эҳтимом билан ўқинг ва оғзаки айтиб берадиган даражада ёдлаб олинг.
- Машқларнинг ўқилишига эътибор билан қулоқ солинг, товушларнинг айтилишига аҳамият беринг, зеҳнда сақлаб қолинг ва худди шундай талаффуз этишга ҳаракат қилинг. Бунинг учун энг аввал, албатта, ҳар бир товушни ўз махражидан ўргатилганидек чиқариш лозим.
- Ҳар бир товуш, ҳар бир сўзда эшитганингиз ва айтганингизни солиштириб боринг, эшитганингиздек айтишга одатланинг.
- Доимо тилнинг ҳаракат ва ҳолатини ҳис қилишга ўзингизни жалб этинг. Машқларда ҳар бир сўз ва иборани бир нафасда равон ва мاشаққатсиз ўқий олишни ўзлаштиринг. Ушбу малака ҳосил бўлмагунича машғулотни

түхтатманг.

- Товушни ўз махражидан талаффуз этиш учун ҳар бирида алоҳида алоҳида машғулот қилиш лозим. Машғулот холи хонада кўзгу ёрдамида бажарилгани маъқул.
- Товушни ўз махражидан чиқара олганингиздан сўнг уни доимо шундай талаффуз этишга эҳтимом беринг. Зеро кўпчилик ўрганувчилар, ҳатто ўргатувчилар ҳам товушларни ўз махражидан чиқаришга ўша товуш ҳарфининг машқидагина эътибор берадилар, кейин эса бепарво қарайдилар.
- Товушни ўз махражидан талаффуз этганингизда уни қўйполроқ ҳосил бўлишига аҳамият берманг, зеро давомий машғулот ҳар қандай камчилик ва қийинчиликни кўтаради, айниқса, у эшитиш билан бирга бажарилганида бу жараён осон ва мукаммалроқ суратда кечади.
- Ҳар бир ҳарф ё қоида машқида уни имкониятингиз доирасида яхши ўзлаштирумай туриб кейингисига ўтманг.
- Қайси товуш ё қоида машқини ўзлаштиришда машаққат сезсангиз, уни қўпроқ тингланг ва эшитиб машғулот қилишни янада кўпайтиинг.